

## תשלום לצהרונים במלחמה

הרב ישועה רטבי

### א. הקדמה

מדינת ישראל ניצבת כעת בפני עימות ישיר מול איראן. בשונה מסבבי לחימה מוגבלים או מבצעים נקודתיים, המערכה הנוכחית נושאת אופי של מלחמה של ממש, המעמידה את העורף הישראלי כולו תחת איום מתמשך של מטחי טילים וכטב"מים.

מציאות ביטחונית זו מחייבת את רשויות המדינה להטיל הגבלות מחמירות על התקהלויות ציבוריות, לשבש את שגרת העבודה ולסגור מוסדות חינוך וצהרונים. מצב חירום שכזה מעורר שאלות כבדות משקל: כיצד יש לנהוג בהסכמים שנכרתו בימי שגרה? על מי מוטל הנטל הכלכלי כאשר השירות אינו ניתן בפועל? והאם חוזה עבודה או שכירות נותר בתוקפו כאשר כוח עליון מונע את מימושו?

עולם המשפט מושתת על העיקרון שחוזים יש לקיים. יציבותו של השוק נשענת על יכולתם של הצדדים להסתמך על הבטחות חוזיות ולתמחר סיכונים עתידיים. ואולם, ישנם רגעי משבר שבהם המציאות מתהפכת ומערערת את התשתית שעליה נבנה ההסכם: מגיפות עולמיות ומלחמות יוצרות פעמים רבות פער משמעותי בין הכתוב בחוזה לבין היכולת לקיים את חיוביו. במצבים אלו עולה בחריפות השאלה: האם יש לעמוד על ביצוע ההסכם כלשונו, או שמא עמידה דווקנית שכזו אינה אלא עוול?

במאמר זה נראה כי המשפט העברי מציע מסגרת מאוזנת המשלבת בין עקרון כיבוד ההסכמים לבין עקרון הצדק, ונבחן כיצד מסגרת זו עשויה לתת מענה למציאות ימינו, בדגש על תשלום למסגרות לטיפול בילדים, כגון, צהרונים.

### ב. מכת מדינה

המקור הראשוני לדיון בהסכם שנכשל בשל נסיבות חיצוניות הוא המשנה (בבא מציעא קג ע"ב), העוסקת בחקלאי החוכר שדה מבעל קרקע בתמורה לדמי חכירה קבועים. החקלאי נסמך על נהר גדול ומרכזי לצורך השקיית תבואתו, אך מה יהיה הדין בשנה בה התייבש הנהר לחלוטין? המשנה מגדירה אירוע זה כ'מכת מדינה'. כלומר משבר כללי, להבדיל ממשבר פרטי. בנסיבות אלו זוכה החקלאי להגנה משפטית, ורשאי הוא לנכות את הנוק הכלכלי מדמי החכירה שהוא חב לבעל הקרקע.

שונה הדין כאשר הנהר הגדול ממשיך לזרום כסדרו, אך תעלת ההשקיה המובילה מים לחלקתו של החקלאי נסתמה או יבשה. במקרה כזה מתהפך הדין: בעל הקרקע רשאי לטעון: "מזלך גרם, המכה היא שלך בלבד"; היה עליך להיערך, להוביל מים בדליים או למצוא פתרון חלופי." ההלכה מכנה

זאת כאונס פרטי, ובאונס פרטי שכזה, החקלאי שהוא בעצם השוכר, סופג את ההפסד במלואו, וחייב לשלם לבעל הקרקע את התמורה המוסכמת.

העיקרון העולה הוא שיש הבחנה בין אונס (כלומר, כורח או אילוץ) פרטי לבין אונס כללי:

- **אונס פרטי** – הוא אירוע נקודתי הפוגע ביכולתו של צד מסוים לקיים את חיוביו. במקרה כזה, בית הדין בוחן על מי חל האונס, והוא יישא בהפסד, שכן אין הצדקה להעברת הנזק לצד שני שלא נפגע.

- **אונס כללי: מכת מדינה** – אירוע רחב היקף שהפסדו בלתי נמנע, במקרה כזה, כל החיובים בטלים, והצד שהתחייבו כלפיו יישא בהפסד.

הנחיה ממשלתית לסגירת עסקים שאינם חיוניים, ובכלל זה מוסדות חינוך וצהרונים, מוגדרת כמכת מדינה (מהר"ם פדואה, סימן פו). במכת מדינה ישנו פטור מהחיובים החוזיים, ובנוגע להחכרת קרקע בעל הקרקע יפסיד את דמי החכירה בתקופת מכת המדינה.

המלחמה הנוכחית מול איראן היא דוגמה מובהקת למכת מדינה. אין המדובר באונס פרטי של צהרון פלוני או משפחה אלמונית, אלא בהשבתה רחבה הנובעת מהחלטה ממשלתית. בשו"ת הרא"ם (סימן כב) נאמר במפורש כי דין מכת מדינה חל גם במצבי מלחמה: "בשאר מכות המדינה כגון במלחמה וכיוצא בה, דמכת מדינה לא תלינן במזלא דגברא, אלא נקרה נקרה". כלומר אין לתלות את ההפסד במזלו של השוכר כאשר האיזור כולו מצוי תחת אש.

נתיבות המשפט (ח"מ רל, א) הביא יסוד הלכתי משמעותי: תוקפה של התקשרות חוזית מותנה ביכולת לבצע אותה ולהוציאה אל הפועל. לפיכך, אם אירעה מכת מדינה בטרם החל המזמין להשתמש בנכס או בשירות, קיימת אומדנא דמוכח שהעסקה בטלה מעיקרה, שכן אדם אינו מתחייב לשלם מבלי לקבל את השירות שעמד בבסיס ההסכמה.

עוד התייחס נתיבות המשפט לתמורות כלכליות שהתחוללו בעולם כתוצאה ממלחמה, ובעקבות כך מחירו של מוצר מסוים הוזל, שיש לראות בכך מכת מדינה. הוא התייחס למלך שהזמין כמות גדולה של פשתן לצורכי מלחמה, אך לאחר שהמלך הפסיד במלחמה הוא ביטל את כל ההזמנות, וכתוצאה מכך ירד ערך הפשתן. נתיבות המשפט פסק שיש להחיל על כך את הלכת מכת מדינה, ולא ניתן לחייב את הקונה לעמוד במחיר המקורי כפי שנקבע בעת כריתת ההסכם. נתיבות המשפט סיים: "ושלחתי תשובה זו לכמה גאונים, והסכימו עמי כולם".

### ג. דיני מכת מדינה

הלכת מכת מדינה מעבירה את ההפסד מהמתחייב אל מי שהתחייבו כלפיו, בדרך כלל, בעל הנכס או נותן השירות. כפי שהוסבר בדוגמת הנהר הגדול שהתייבש, ההתחייבות של החקלאי בטלה. ואולם, הגנה זו אינה בלתי מוגבלת. ישנם מספר תנאים שמציבים הפוסקים כדי לקבל את ההגנה של הלכת מכת מדינה.

## 1. הפסד מלא

התנאי הראשון והבסיסי הוא שמדובר בהפסד מלא ולא בירידה ברווחיות. וכך פסק הרמ"א (חו"מ שכא, א): "דכל מקום שנפסד הענין לגמרי, והוי מכת מדינה – מנכה לו משכירותו".

## 2. היעדר חלופה סבירה

התוספות (בבא מציעא קד ע"א, ד"ה דאפשר) והרמ"א (שם) כתבו, שאם קיימת דרך סבירה להפיק תועלת מהנכס אפילו בטרחה גדולה, נותרת חובת התשלום על כנה<sup>1</sup>.

גם מהר"ם פדואה עמד על תנאי זה: "אבל העולה מן ההלכה הוא, דאם הוא עדיין ראוי למלאכה ראשונה, אלא דיש בו יותר טורח ויותר זמן... אומר המשכיר לשוכר: הרי שלך לפניך". כלומר הגבול הברור: כל עוד ניתן לממש את ייעוד השכירות המקורי, ולו בדוחק, אין לראות במגבלה משום מכת מדינה, והשוכר חייב בתשלום המלא. לעומת זאת, כאשר הייעוד הראשוני שלשמו נשכר הנכס נשלל לחלוטין, כגון איסור שלטוני גורף על תחום העיסוק כולו, חלה הלכת מכת מדינה.

## 3. היקף התפשטות מכת המדינה

לדעת הרמב"ם (שכירות ח, ה) והשולחן ערוך (חו"מ שכב, א), פגיעה שפקדה את רוב השדות באזור מוגדרת כמכת מדינה המזכה בניכוי מדמי החכירה. לעומת זאת, נזק שהיקפו מצומצם יותר, גם אם יהיה הרסני עבור אדם מסוים, מוגדר כאונס פרטי של החוכר בלבד, והוא לא ייפטר מהחייבים שלו.

אומנם, לדעת מהר"ם פדואה (סימן פו), מכת מדינה מחייבת פגיעה בכל בני העיר, כגון גזירה שלטונית גורפת החלה על כלל המלמדים. הש"ך (חו"מ שלד, ג) הכריע שדי בפגיעה ברוב בני העיר כדי להחיל את הלכת מכת מדינה.

השלכה מעשית של מחלוקת זו עולה בעתות מלחמה: כלל הצימרים ובתי המלון נסגרים באזור המלחמה, לכן לכל הדעות יש להחשיב זאת כמכת מדינה. כמו כן סגירת כלל מוסדות החינוך תיחשב אף היא למכת מדינה. אך בנוגע למפעלים, אם רובם נסגרו – לדעת מהר"ם פדואה, אין לראות בכך

---

<sup>1</sup> דוגמא ממשית לכך ניתן למצוא בפסיקתו של מהר"ם פדואה (מאה ה-16, איטליה), שדן במקרה של שוכר חנות שעסק בהלוואות בריבית. אך יום אחד, השלטון שינה את רגולציית הריבית ואסר על הלוואות בתנאים שהיו רווחיים עד עכשיו. בעל החנות ביקש מהמשכיר לבטל את ההסכם בטענה של מכת מדינה. מהר"ם פדואה פסק, שאין לשוכר את ההגנה של הלכת מכת מדינה, כי החנות עצמה עדיין יכולה לשמש למתן הלוואות בתנאים החדשים, גם אם הרווחיות נשחקה, המשבר הופך ממשבר של היעדר יכולת שימוש, למשבר של רווחיות. הפעילות עקרונית חוקית, ומשקיימת חלופה תפעולית סבירה, הנזק הוא נזק של כדאיות כלכלית בלבד, וכדאיות כלכלית היא תמיד הסיכון הבלעדי של השוכר. וכשם שהמשכיר לא שותף ברווחים כאשר יש הרבה לקוחות, כך גם הוא לא אמור להיות שותף להפסדים כאשר יש צמצום בלקוחות.

מכת מדינה אלא אונס פרטי, ולכן עובדים שלא עבדו אינם זכאים לשכרם, אך לדעת הש"ך כן מדובר במכת מדינה, ושכרם מגיע להם.

#### 4. זיכוי ולא ביטול הסכם

דין מכת מדינה מעניק לשוכר או למקבל השירות פטור מתשלום עבור פרק הזמן שבו נמנעה ממנו ההנאה מהנכס או מהשירות. עם זאת, חשוב להדגיש כי אין מדובר בעילה לביטולו המוחלט של ההסכם מעיקרו (ביטול למפרע או לעתיד). לפיכך, עם תום מכת המדינה פוקעת ההגנה ההלכתית, והחייבים החוזיים שבים למלוא תוקפם (דרכי משה חו"מ, שכא, א).

יישום הדברים על המלחמה הנוכחית מול איראן: כל עוד ההשבתה נמשכת, ההתחייבות החוזית מושהית, וההורים של הילדים פטורים מתשלום. ברגע שיאפשר המצב הביטחוני את חזרתם של הצהרונים לפעילות, יחזור החוזה לתוקפו המלא.

#### ד. מכת מדינה בדיני עובד ומעביד

עד כאן עסקנו ב**נכס** שהושכר, וראינו שבמכת מדינה החייבים בטלים. עתה נפנה לשאלה נוספת: מה דינם של **עובדי** הוראה, מורים ומטפלות בצהרונים, כאשר המדינה סוגרת את מוסדות החינוך? האם הם זכאים לשכרם כאשר הילדים שוהים בבתיהם? במילים אחרות, בהינתן שהעובד אינו יכול למלא את ההתחייבות שלו לעבוד, האם גם ההתחייבות של המעסיק לשלם שכר בטלה? בעניין זה יש מחלוקת בין הפוסקים.

#### 1. שיטת הרמ"א

כתב הרמ"א (חו"מ שכא, א): "וכן פסק מהר"ם, על מלמד שגזר המושל שלא ילמוד, דהוי מכת מדינה, ו**כל ההפסד על בעל הבית**". כלומר, המעסיק חייב לשלם למורה את מלוא שכרו. הטעם לכך הוא, שהמורה מוכן ללמד. לעומת זאת, התלמידים הם אלו שאינם מגיעים בשל ההנחיות, ולכן על המעסיק לשלם שכר למרות שאינו מקבל את השירות. וכך פסקו גם הטי"ז (חו"מ שכא, א) והש"ך (חו"מ שכא, א).

השוואת דברי הרמ"א לסוגיית מכת מדינה בהחכרת שדה מעוררת קושי: לגבי **החכרת נכס** שנסגר בגלל בהנחיה שלטונית, ראינו שהחוכר **פטור** מתשלום. ואין לקבל את טענת בעל הנכס שאומר: "המקום קיים, זו בעיה שלך שאתה לא מגיע". מצד שני, **בעובד הוראה** (שבעצם משכיר את עצמו למעסיק), המעסיק **חייב** לשלם לו את שכרו. כאן אנחנו מקבלים את טענת המורה שאומר: "אני פנוי ומוכן לעבוד, והתלמידים הם אלו שאינם מגיעים". מדוע יש הבחנה בין השכרת נכס לבין השכרת אדם?

א. הדרכי משה ביאר שב**שכירות מקרקעין**, הקרקע נותרת בחזקת המשכיר, ומכיוון שבעל הנכס הוא זה שאחראי לספק מרחב תקין וזמין, לכן ההפסד נופל עליו. אומנם, **בשאר סוגי השכירות**, ובכלל זה שכירות עובד, ההפסד מוטל על המעסיק.

ב. הלבוש (חוי"מ שכא, א) ביאר, שהתלמיד הוא הנכס, ומקביל לקרקע שהוחכרה, והמורה הוא כמו פועל שנשכר לעבד את הקרקע. הלימוד והחינוך הם הפירות של העבודה. ברגע שפורצת מלחמה ואין היתר לצאת למרחב הציבורי, המכה פוגעת בנכס, כלומר בתלמידים עצמם, שלא יכולים לבוא אל הפועל, המורה, שמוכן לעבוד, ולכן יש חובת תשלום למורה.

ג. בשו"ת חתם סופר (חוי"מ, קסא) ביאר, שעבודת ההוראה היא מטבעה כההליך מתמשך. בתחילת השנה משקיע המלמד את מירב מאמציו בחינוך התלמידים ובעיצוב דרכם, ובהמשכה הוא קוצר את פירות השקעתו. מכאן שהמלמד נשכר ליחידת עבודה שלמה של שנה אחת, ואין המעסיק רשאי לפטרו או לקצץ בשכרו באמצע הדרך. על יסוד זה פסק החתם סופר כי גם במכת מדינה, שכר השנה כולה נחשב ליחידה אחת בלתי ניתנת לפיצול.

מדברי החתם סופר עולה עיקרון רחב יותר: בעבודות שמבנה המהותי שלהן הוא תהליכי והדרגתי, שבהן ההשקעה בשלב המוקדם היא התשתית לפירות שבשלב המאוחר, זכאי העובד למלוא שכרו אף בעת מכת מדינה, שכן שכרו הוא על מכלול העבודה ולא על כל יחידת זמן בנפרד.

## 2. שיטת הגר"א ונתיבות המשפט

מנגד, הגר"א (חוי"מ שכא, ז) ונתיבות המשפט (שלד, א) חולקים על הרמ"א. לשיטתם, כאשר המניעה נובעת מהנחיה שלטונית לא ניתן להטיל את ההפסד על התלמידים, שכן איסור התקהלות אינו פוגע בתלמידים בלבד; הוא פוגע בעצם מעשה הלימוד. תכלית ההסכם כולו הפכה בין רגע לבלתי ניתנת למימוש, ומשכך, המורה אינו זכאי לשכר כלל.

## 3. פסיקת הלכה

אם כן לפנינו מחלוקת: לדעת הרמ"א חייבים ההורים לשלם את מלוא השכר; לדעת הגר"א אינם חייבים לשלם דבר.

למעשה, בתי הדין נוטים שלא לפסוק כאחת משתי שיטות אלו (בנוגע לעובדי הוראה), אלא לפסוק כשיטת החתם סופר. החתם סופר (ספר זיכרונותיו, עמוד נא), בהתייחסו ככל הנראה לבריחת תושבים בעקבות מלחמת רוסיה-צרפת (1812), כתב:

ורבו עתה המלמדים והתלמידים אשר שאלו לנפשם מה לעשות בדינם, בזמן זמנים שבועות הרבה שבטלו מלימודם, אם יתחייבו שכרם משלם? ואני בעניי אמרתי: דין תורה לא ידעתי, ואני משלם לשכירים שלי שכרם משלם, בלי ניכוי פרוטה, ואתם תבצעו הדין על דרך הפשר לשלם החצי, ויפסיד המלמד החצי.

החתם סופר קבע שמכת המדינה במלחמה בזמן נפוליאון פגעה בשני הצדדים באופן שווה. המורה מנוע מלמד בדיוק כשם שהתלמיד מנוע מללמוד. מכיוון ששני הצדדים אנוסים במידה שווה מול כוח חיצוני גדול, הפתרון הראוי הוא לחלוק בהפסד הכלכלי חצי חצי. החתם סופר ציין, שהוא

לכשעצמו משלם למלמדים שלו שכר מלא במכת מדינה, אך בדין תורה הוא פוסק שיש לעשות פשרה, ולשלם לעובדים רק מחצית השכר בלבד.

פסיקה זו הפכה לאבן יסוד המנחה את בתי הדין כיום בכל הנוגע לתשלומים למסגרות חינוך ולצהרונים פרטיים הנסגרים בימי טילים או מלחמה.

ראוי לעמוד על ההבחנה בין שיטת הסמ"ע לשיטת החתם סופר בעניין חובת התשלום לעובד במכת מדינה. לדעת הסמ"ע (חו"מ שכא, א), זכאי העובד למחצית שכרו **מעיקר הדין**, אך לדעת החתם סופר, תשלום מחצית השכר אינו אלא מכוח **הפשרה**.

הנפקות המעשית בין השיטות נוגעת לשאלה האם שיעור 50% הוא שיעור קבוע וקשיח, כדעת הסמ"ע שסבור שכך עיקר הדין. או שמא מכיוון שמדובר בשיעור הנובע מכוח פשרה, גובה הסכום נתון לשיקול דעת בית הדין, ולפיכך רשאי בית הדין להגדילו או להקטינו במקרים מסוימים, כדי להגיע לתוצאה צודקת יותר בנסיבות העניין בכל מקרה ספציפי.

יצוין כי יש מבתי הדין המחייבים את ההורים בתשלום 40% בלבד (ולא 50%), וזאת מכוח עיקרון "שכר פועל בטל". אף שהמורה או המטפלת הפסידו חלק מהכנסתם, הרי שבמקביל נחסכה מהם הטרחה הפיזית והנפשית של ניהול קבוצת ילדים, הוצאות מזון, חשמל, מים וחומרי יצירה, לכן יש שמפחיתים עוד 10% ודורשים מההורים שישלמו רק 40%.

מאידך, חלק גדול מבתי הדין סוברים כי שיטת החתם סופר כוללת את ההתחשבות בכל אלו, שכן מעיקר הדין ראוי היה לפסוק כדעת הרמ"א ולחייב בתשלום מלא, ולכן ההפחתה לחצי כבר משקפת את החיסכון שבידי העובד.

גם בנוגע למוסדות חינוך במכת מדינה התמורה המתקבלת להורים נמוכה מהרגיל, לפיכך על המוסד להפחית משכר הלימוד את ההוצאות שנחסכו ממנו כתוצאה מהשבתת הלימודים. (למשל חיסכון בתשלום על מזון, מים, חשמל, ניקיון, הפעלות טיולים וכו').

למעשה, מכיוון שלפעמים חישוב הפחתת ההוצאות קצת מורכב, יש להגיע לפשרה בין המוסד ובין ההורים על הפחתה מסוימת משכר הלימוד. צריך להעיר, שיש חיוב על ההורים לשלם למוסדות הלימוד שכר מלא על זמן חופשת פסח, כי בכל מקרה הייתה חובת תשלום על זמן החופשה, למרות שמוסדות הלימוד סגורים.

לבסוף יש לסייג: כל האמור כפוף **למנהג המדינה** בדיני עבודה, וכן לעובדי מוסדות ציבור וחינוך הכפופים להנחיות הממשלה, יש לנהוג לפי ההנחיות שהתקבלו, כי העובדים באותם מקומות כבר בתחילת עבודתם קיבלו על עצמם את התקנות הציבוריות שיתקבלו.

## **ד. תשלום לצהרון שפועל במקום שניתן לקיים בו פעילות**

עד כה עסקנו במצב שבו ההשבתה היא גורפת וכלל המוסדות נסגרו. אך מה יהיה הדין כאשר על פי הנחיות פיקוד העורף מותר לפתוח את המוסד החינוכי, כגון מוסד הממוקם באזור שקט יחסית ויש בו ממ"ד תקין, ואף על פי כן בוחרים ההורים שלא לשלוח את ילדיהם בשל אזהקות או חשש כללי?

במצב שכזה חוזרים אנו לדיני אונס רגילים (אונס פרטי), ולא תהיה להורה שלא שולח את ילדיו למקום הלימוד (או שעובד לא מגיע למקום העבודה) את ההגנה של הלכת מכת מדינה. החשש של ההורים הוא אנושי ומובן, אבל מבחינה משפטית, ההתחייבות של ההורים בתוקף, והם יחויבו לשלם מחיר מלא.

עם זאת, יש לסייג זאת שמדובר במקרים בהם ניתן להגיע למרחב הבטוח בתוך הזמן הנדרש וכשיש מקום מספיק לכלל הילדים במרחב הבטוח. אבל ככל והתנאים אינם מאפשרים את כניסת כל הילדים למרחב הבטוח בזמן הקצוב, המניעה נחשבת כחלק ממכת המדינה, וההורים זוכים שוב להגנה של ניכוי חלקי מתשלום שכר הלימוד.

## ה. מענקים מהמדינה

ככל שמפעיל צהרון או בעל עסק מקבל מענק מהמדינה, או שהוציא את עובדיו לחל"ת הממומן על ידי הממשלה, אין הוא רשאי לגבות מהלקוחות את אותם 50% שנקבעו בפשרת החתם סופר.

הטעם לכך פשוט: כאשר המדינה מעניקה מענק או מממנת חל"ת, היא למעשה משלמת עבור ההפסד של העסק. כלומר, המדינה משלמת את מה שהלקוח היה אמור לשלם. ולכן אם מפעיל הצהרון כבר קיבל פיצוי ממשלתי על ימי הסגירה, ההפסד הכלכלי כבר כוסה. פנייה נוספת להורים לגביית תשלום, אפילו תשלום מופחת של 40%, תהווה למעשה מכירה של אותה תקופת עבודה פעמיים לשני גורמים שונים.

יודגש כי גם אם נגבו כספים מראש באמצעות שיקים או הוראות קבע, קיימת חובה להשיב להורים את הסכומים שנגבו שלא כדין.

כאשר המדינה פיצתה רק על חלק מהוצאות העסק, יש לערוך חישוב יחסי מדויק: אם הפיצוי הממשלתי כיסה לדוגמה 30% מההכנסה, יוכלו ההורים להתבקש להשלים לכל היותר חצי מהחלק שלא כוסה.

## ו. הלכת מכת מדינה מול הסכם מפורש

שאלה מעשית מתעוררת כאשר חוזה כולל סעיף מפורש המחייב תשלום מלא בכל מקרה של כוח עליון או מצב ביטחוני: האם סעיף שכזה גובר על הגנת מכת המדינה?

הרמב"ם (מכירה יט, ד-ה) דן במוכר שקיבל על עצמו אחריות גם במקרי אונס, וקובע כי התחייבות זו חלה אך ורק על אונס מצוי, לא על אונס נדיר ובלתי צפוי. שכן "לא עלה על לב המוכר דבר זה הפלא בעת שהתנה, וכל אונס שאינו מצוי – אינו בכלל התנאי הזה". בהלכה ו' הוסיף הרמב"ם כלל יסודי: "והוא הדין לכל תנאי ממון, שאומדין דעת המִתְנֶה, ואין כוללן באותו התנאי אלא דברים הידועין שבכללן היה התנאי, והם שהיו בדעת המִתְנֶה בעת שהתנה". וכן פסק השולחן ערוך (חו"מ רכה, ג-ד).

כלומר יש לבחון האם בשעת עריכת ההסכם על סוגי האונס השונים – הצדדים היו כוללים את האונס המדובר בחוזה, או שלא היו חוששים לאונס שהוא קיצוני ורחוק. אם הצדדים היו כוללים

את סוג האונס המדובר בחוזה – האונס נחשב לאונס מצוי וכלול בהתחייבות, אבל אם מדובר על תרחיש לא סביר ועל אונס שלא היה ניתן לעלות על הדעת – אין זה בכלל ההתחייבות, ועל אונס כזה יש פטור מכת מדינה, כיוון ששני הצדדים לא העלו אותו על דעתם בעת עריכת החוזה.

מכאן ניתן להסיק כי במקרים בהם יש הנחיה שלטונית שלא להתקהל ויש הגנה של הלכת מכת מדינה, גם אם יש סעיף בהסכם שאומר במפורש, שהעובד (או השוכר) חייב לשלם את מלוא הסכום בכל מקרה של כוח עליון, או מצב ביטחוני – עדיין יתכן שהפטור של מכת מדינה יהיה בתוקף, וזאת על פי דברי הרמב"ם שמסביר שיש לבחון מה עבר לאנשים בראש ברגע החתימה.

התחייבות שכזאת בהסכם תקפה רק לגבי תרחישים שמוגדרים כאונס מצוי, אירועים משבשי שגרה אך שכיחים יחסית, שהאדם סביר יכול לדמיין כשהוא חותם על ההסכם, כמו מספר ימי מלחמה ממוקדים, אבל כאשר מתרחש תרחיש בקנה מידה גדול, שהאדם הסביר לא היה מעלה בדעתו, כמו מגפה עולמית שסוגרת את המשק לחודשים או מלחמה אזורית מתמשכת עם מטחי טילים במדינה, זה מוגדר כאונס שאינו מצוי, ויש את ההגנה של הלכת מכת מדינה.

## סיכום

א. **מעמדו ההלכתי של מצב מלחמה** – המלחמה מול איראן מוגדרת כמכת מדינה, המצדיקה ניכוי מהתשלום של ההורים. הניכוי בתשלום חל רק בתקופות שבהן הצהרון מושבת ולא ניתן לקבל שירות בפועל.

ב. **תוקפו של ההסכם לאחר המלחמה** – מכת מדינה אינה עילה לביטול ההסכם, אלא רק לזיכוי כספי בתקופת בה לא ניתן לקיימו. לפיכך, ברגע שפיקוד העורף יאפשר את פתיחת הצהרונים, החוזה חוזר לתוקפו המלא, והצדדים מחויבים להמשיך בהתקשרות עד סוף התקופה שנקבעה מראש.

## ג. התשלום לעובדים במכת מדינה

1. אם יש מנהג מדינה הוא קובע (שו"ע חו"מ שלא, א-ב). כמו כן מוסדות חינוך וציבור שכפופים להנחיות הממשלה – יש לנהוג לפי ההנחיות שהתקבלו, כי העובדים באותם מקומות כבר בתחילת עבודתם קיבלו על עצמם את התקנות הציבוריות שיתקבלו.

2. עובד שממשיך לעבוד מביתו – זכאי למלוא שכרו ללא הפחתה.

3. עובד המקבל פיצוי כספי מהמדינה אינו זכאי לתשלום מהמעסיק. אומנם יש מעסיקים שהולכים לפני משורת הדין, ומפצים את העובד בעוד מחצית מהחלק החסר.

4. **עובד שאינו מקבל פיצוי מהמדינה** – לדעת הרמ"א (חו"מ שכא, א), הטי"ז (שם) והש"ך (סי"א) – זכאי למלוא שכרו. אבל לדעת הסמ"ע (שכא, ו), ההפסד במכת מדינה יחול על שני הצדדים, לפיכך העובד יקבל רק חצי משכרו. ולדעת הגר"א (חו"מ שכא, ז) ונתיבות המשפט (שלד, א), העובד לא זכאי כלל לקבל את שכרו.

מנהג בתי הדין לחייב על דרך פשרה על סמך דברי החתם סופר ולחייב במחצית השכר, עם המלצה למעסיק לבחון אפשרות להוסיף לעובד יותר מחצי מגובה שכרו.

- ד. **אין כפל פיצויים** : מפעיל צהרון המקבל מענק מדינה או פיצוי על השבתה, אינו רשאי לגבות דבר מההורים.
- ה. **החזר כספים** : תשלומים שנגבו מראש (צ'קים/הוראת קבע) עבור ימי השבתה צריכים לחזור להורים במידה ואין פעילות חוקית או שיש פיצוי מהמדינה.
- ו. **תשלום בזמן מלחמה שבו ניתן לתפעל צהרון** : ככל ופיקוד העורף מאפשר פתיחת צהרון, ההורים חייבים בתשלום מלא, גם אם הם החליטו שלא לשלוח את הילדים לצהרון (כדין אונס פרטי).
- ז. **סעיפי אונס בחוזה** : התחייבות לשלם גם במקרי אונס אינה כוללת מכת מדינה כמו במלחמה (כדין אונס שאינו מצוי), ויש להתנהל לפי הלכת מכת מדינה.